

УДК [378.018.8:373.011.3-051]:[378.017:502]

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Олександр Кірдан, доктор педагогічних наук, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та соціально-поведінкових наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-2667-6589

E-mail: kirdan_alex@ukr.net

У статті актуалізовано проблему формування екологічної культури майбутніх фахівців як конструктивну відповідь університетської освіти на виклики сучасної епохи. Схарактеризовано основні підходи до визначення поняття «екологічна культура» та «формування екологічної культури». Обґрунтовано доцільність введення вибіркового освітнього компонента «Екологія людини» у професійну підготовку майбутніх фахівців. Запропоновано перелік тем міждисциплінарних проєктів та акцентовано на доцільності проведення бінарних лекцій для розвитку екологічної культури здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: екологічна культура; екологія людини; освітній процес; екологічний міждисциплінарний проєкт; здобувачі вищої освіти, професійна підготовка, бінарна лекція; культура.

FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF FUTURE SPECIALISTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Oleksandr Kirdan, Doctor of Pedagogical Sciences, PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economics and Social-Behavioral Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-2667-6589

E-mail: kirdan_alex@ukr.net

The article is devoted to the characteristics of the peculiarities of the formation of ecological culture of future professionals in the educational process of higher education. To achieve this goal, general scientific methods were used: analysis, synthesis, comparison, concretization, generalization, and content analysis. The problem of the formation of ecological culture of future specialists as a constructive response of university education to the challenges of the modern era is actualized. Based on the analysis of theoretical works of domestic scientists, the main approaches to defining the concept of "ecological culture" and "formation of ecological culture" are characterized; concluded that there is a lack of interdisciplinary research on the peculiarities of the formation of the environmental culture of future professionals. The need for active formation and intensive development of the ecological culture of future specialists during their studies in higher education institutions is emphasized. The positive practice includes the pervasiveness of the formation of environmental culture both within the compulsory and elective disciplines and extracurricular activities of higher education institutions. Emphasis is placed on the possibilities of elective disciplines for the development and formation of

values in the formation of environmental culture in applicants for higher education and research and teaching staff of higher education institutions. The need to introduce the educational component "Human Ecology" in the training of higher education in various fields of knowledge and specialties is substantiated. A list of themes of cross-cutting environmental interdisciplinary projects for applicants of the first (bachelor's) and second (master's) levels of higher education has been developed and proposed. The expediency of holding binary lectures for the development of the ecological culture of higher education seekers is substantiated. Possibilities of non-formal education for the development of the ecological culture of future specialists are analyzed.

Keywords: *ecological culture; human ecology; educational process; environmental interdisciplinary project; applicants for higher education; vocational training; binary lecture; culture.*

Сучасна система вищої освіти покликана відповідати на екологічні виклики та загрози. Такою відповіддю, на наш погляд, є процес формування екологічної культури майбутніх фахівців. Взв'язавши до уваги протиріччя між традиційною парадигмою вищої освіти та прискоренням темпів екологічних катаклізмів, пропонуємо актуалізувати проблему формування екологічної культури майбутніх фахівців в освітньому процесі закладу вищої освіти як конструктивну відповідь університетської освіти на виклики сучасної епохи. Наголошуємо на необхідності формування та розвитку екологічної культури здобувачів вищої освіти незалежно від профілю освітніх програм та майбутньої професійної діяльності.

Проблема формування екологічної культури майбутніх фахівців була та залишається предметом досліджень В. Гончарука [2; 3], С. Совгіри [8; 9] та ін.

На основі дослідження екологічних цінностей у структурі екологічної свідомості та екологічної культури Л. Юрченко дійшла висновку, що «екологічна цінність, взаємодіючи з моральними цінностями, орієнтує на своєчасну й якісну їх реалізацію, тим самим конструктивно впливаючи на розвиток екологічної культури» [12].

У дослідженні В. Іванової та Г. Тамбовцева визначено поняття «формування екологічної культури студентів педагогічних ЗВО», під яким дослідники розуміють «узагальнююче-інтегруючий етап процесу становлення базових якостей екокультурної особистості майбутнього вчителя, здатного через природничий зміст і інтеграцію психолого-педагогічних і методичних знань трансформувати екологічні цінності і реалізувати стратегії і технології еколого-педагогічної діяльності» [6].

У дослідженні С. Совгіри поняття «екологічна культура» потрактовано як «якісно нову культуру особистості, що наповнює її відносини з навколишнім соціоприродним середовищем конкретним (в залежності від рівня екологічної культури) змістом» та досліджено компонентний склад екологічної культури майбутніх фахівців як результату інтеграції екологічної та професійної освіти [8].

Імпонує, що в науковій розвідці С. Совгіри питання формування екологічної культури особистості досліджено у контексті збалансованого розвитку, а процес формування екологічної культури суспільства й особистості визначено як необхідну умову вирішення екологічних проблем [9].

До основних наукових результатів дисертаційної роботи В. Гончарука зараховуємо такі: виокремлення й обґрунтування «педагогічних умов формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі професійної підготовки» [2, с. 18], розроблення відповідної моделі; «уточнення сутності понять "екологічна культура", "екологічна культура майбутніх учителів" і "формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей"» [2, с. 18].

Особливості моделей формування екологічної культури майбутніх громадян у США схарактеризовано у дослідженні Я. Бойка. Дослідник, на основі аналізу моделей формування екологічної культури, запропонованих американськими науковцями, виокремив такі їхні сутнісні риси: «вивчення екології як педагогічної науки не лише за своїм змістом, а й за метою, структурою і навчальними методами; цілісний розгляд фундаментальних систем; використання холістичних поглядів, які поєднують економіку, людські цінності й навколишнє середовище; діяльнісний підхід, який розвиває почуття значущості і поваги до всієї екосфери та формує екологічну відповідальну поведінку у повсякденному житті» [1].

Водночас зауважимо, що бракує міждисциплінарних наукових досліджень про особливості формування екологічної культури майбутніх фахівців в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Мета статті – схарактеризувати особливості формування екологічної культури майбутніх фахівців в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Досягнення мети статті уможливило використання загальнонаукових методів: аналізу, синтезу, порівняння, конкретизації, узагальнення, контент-аналізу для виокремлення та характеристики особливостей формування екологічної культури майбутніх фахівців в освітньому процесі закладу вищої освіти.

У дослідженнях вітчизняних учених схарактеризовано різноманітні підходи до трактування змістового наповнення поняття «формування екологічної культури» через призму формування цінностей та загальної культури майбутніх фахівців різних галузей та спеціальностей.

Акцентуємо, що невід’ємним складником побудови сучасного суспільства має стати виховання екологічної громадянськості. У дослідженні М. Горової визначено загальну сутність поняття «екологічна громадянськість», що базується на «особистій відповідальності щодо виконання обов’язків людини із захисту навколишнього середовища, які виходять за межі її власних вузько особистісних інтересів» [4].

Переконані, що стійкий розвиток сучасного суспільства має ґрунтуватись на формуванні екологічної громадянськості, яка охоплює громадянську активність і громадянську участь, демократичні дії, соціальні та екологічні зміни, індивідуальну та колективну екологічну діяльність. Саме тому формування екологічної культури здобувачів освіти на етапі навчання у закладах загальної середньої, фахової передвищої та вищої освіти доцільно спрямовувати на розвиток такої якості особистості, як екологічна громадянськість.

На наш погляд, позитивною практикою закладів вищої освіти є формування екологічної культури здобувачів освіти у процесі вивчення обов’язкових (загальних та фахових) навчальних дисциплін та вибіркових освітніх компонентів.

У дослідженнях сучасних науковців [1; 2; 3; 4; 6; 8; 9; 12] запропоновано форми та методи формування екологічної культури майбутніх фахівців. Однак констатуємо, що організація освітнього процесу в закладах вищої освіти в умовах змішаного та дистанційного навчання спонукає до пошуку та обґрунтування інноваційних технологій та методів навчання.

У попередніх дослідженнях нами акцентовано на застосуванні технології проектного навчання, що спрямована «на саморозвиток особистості здобувачів вищої освіти, їхніх професійних та соціальних потреб» та «дозволяє сформувати вміння

адаптуватися до швидко змінюваних вимог сучасного суспільно-економічного розвитку» [7, с. 335]. Тож на основі рефлексії досвіду власної науково-педагогічної діяльності у закладі вищої освіти для формування екологічної культури здобувачів вищої освіти у табл. 1 нами запропоновано перелік тем наскрізних міждисциплінарних проєктів, які доцільно застосовувати в освітньому процесі підготовки фахівців першого та другого рівнів вищої освіти різних галузей знань та спеціальностей.

Таблиця 1

**Рекомендований перелік тем для міждисциплінарних проєктів
(освітні ступені «Бакалавр», «Магістр»)**

№ з/п	Назва теми
1.	Уроки та наслідки сучасних екологічних проблем.
2.	Екологічні проблеми кінця ХХ – початку ХХІ ст.: пошук рішень.
3.	Виклики і можливості для технологій та інновацій: поступ до цінностей.
4.	Зелена економіка: світ та Україна.
5.	Міграційні процеси та їхній вплив на економіку України.
6.	Стратегії поведінки особистості в умовах екологічної катастрофи: пошук ефективних рішень.
7.	Екологія людини як міждисциплінарна наука.
8.	Екологія душі: самоаналіз та рефлексія.
9.	Поведінка особистості у кризових умовах.
10.	Екологічне село: інноваційні форми самозайнятості населення.
11.	Феномен людини у контексті екології, біології, соціальних і поведінкових наук.
12.	Духовна еволюція особистості.

Варіювання доцільності застосування індивідуальних та групових міждисциплінарних проєктів у підготовці майбутніх фахівців є значним, як у межах окремих навчальних дисциплін, так і в позааудиторній роботі.

У позааудиторній роботі зі здобувачами вищої освіти рекомендуємо використовувати заходи, спрямовані на формування екологічної громадянськості (тренінг «Екологія людини: як досягти успіху», дискусії «Екологія: наука чи мистецтво», «Екологічні проблеми: вчора, сьогодні, завтра» тощо); професійних цінностей (година куратора «Еколог: професія і покликання» тощо); екологічної культури (тренінг «Яким буде в майбутньому моє місто/село?», пресконференція «Запитай в еколога», бесіда «Пошук джерел інформації екологічного спрямування та їх науковий аналіз», година куратора «Екологічна етика» тощо).

Узагальнюючи викладене вище, зазначимо, що реалізація цих заходів дозволить: надати позааудиторній роботі з майбутніми фахівцями у закладах вищої освіти ціннісного екологічного наповнення; розширити ціннісно-сміслову розуміння майбутніми фахівцями соціальної відповідальності за подальшу особисту та професійну діяльність.

Значні можливості щодо формування екологічної культури майбутніх фахівців мають такі інноваційні форми організації освітнього процесу: лекції-візуалізації, проблемні лекції, бінарні лекції, лекції-конференції, лекції-діалоги, лекції-консультації, лекції із наперед запланованими (навмисними) помилками та ін.

Застосування бінарних лекцій як форми навчання передбачає викладання нового матеріалу за допомогою діалогічної взаємодії «викладач↔викладач», «викладач↔представник екологічного напрямку» та має відбуватися за участі

викладачів загальних та професійно орієнтованих дисциплін, представників екологічної інспекції, екологів.

Акцентуємо, що вибірккові навчальні дисципліни мають значні можливості для розвитку ціннісного ставлення до формування екологічної культури здобувачів вищої освіти. Наші міркування базовано на аналізі досвіду вітчизняних закладів вищої освіти.

Так, наприклад, у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця здобувачам вищої економічної освіти запропоновано технологічну дисципліну «Екологія людини», метою якої є «формування у студентів компетентностей щодо оптимального існування людини в екологічно безпечному навколишньому середовищі та збереження генофонду людської популяції, вирішення питань забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини, розуміння механізму впливу людської діяльності на стан довкілля, аналізу основних джерел впливу на оточуюче природне середовище та першочергових вимог для його збереження і раціонального природокористування, закладання в майбутніх спеціалістів основ екологічної культури» [5].

У курсі лекцій «Екологія людини» для студентів географічних спеціальностей педагогічних університетів Г. Хаєцьким запропоновано низку тем, найбільш значимі з яких, на наш погляд, визначають «сутність екології людини як науки» [11, с. 6–11]; деталізують «сучасну теорію розуміння феномена людини з екологічних, біологічних, соціальних і філософських позицій» [11, с. 12–62]. Нам імпонує, що Г. Хаєцький розглядає «екологічні складові життя в умовах міської і сільської місцевості» [11, с. 111–122]; окремої уваги надає харчуванню як важливому складнику формування здоров'я людини [11, с. 182–190] та основам психології здоров'я та здорового способу життя [11, с. 214–247].

Актуальні підходи до аналізу діяльності людини запропоновано у навчальному посібнику «Екологія людини» Л. Соломенко [10].

Отже, формування екологічної культури майбутніх фахівців є конструктивною відповіддю університетської освіти на виклики сучасної епохи. Позитивною практикою вважаємо наскрізність формування екологічної культури як у межах обов'язкових та вибіркових навчальних дисциплін, так і позааудиторній роботі закладу вищої освіти (формування екологічної громадянськості).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі можливостей неформальної освіти для розвитку екологічної культури майбутніх фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко Я. Особливості моделей формування екологічної культури майбутніх громадян в США. *Інновації в сучасній освіті: український та світовий контекст: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф.* (16 квітня 2021). Умань: Візаві, 2021. С. 50–54. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/13633> (дата звернення: 17.02.2022).
2. Гончарук В. В. Формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі професійної підготовки: автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00. 04. Хмельницький, 2019. 20 с. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/11856> (дата звернення: 17.02.2022).
3. Гончарук В. В., Гончарук В. А. Формування екологічної культури майбутніх учителів: психологічний аспект. *Наука у контексті сучасних глобалізаційних процесів: V Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф.:* тези доповідей (Дніпро, 30 березня 2018 р.). Дніпро: НБК, 2018. Ч. 2. С. 57–63. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/8759> (дата звернення: 17.02.2022).
4. Горова М. П. Проблема виховання екологічної громадянськості студентів. URL: <https://www.mnau>.

- edu.ua/files/faculty/kultura_ta_vuh/kaf_inozem_mov/Zbirnuk3_2016.pdf#page=46 (дата звернення: 17.02.2022).
5. Екологія людини. URL: <https://www.hneu.edu.ua/tehnologichna-dystsyplina-ekologiya-lyudyny/> (дата звернення: 17.02.2022).
  6. Іванова В. М., Тамбовцев Г. В. Формування екологічної культури майбутніх учителів географії в процесі вивчення дисциплін фізико-географічного циклу. *Актуальные научные исследования в современном мире*. 2019. № 6(11(55)). С. 91–96.
  7. Кірдан О. П. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Умань, 2021. 655 с.
  8. Совгіра С. В. Характеристика компонентів екологічної культури майбутніх фахівців. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/10362> (дата звернення: 17.02.2022).
  9. Совгіра С. В. Передумови та формування екологічної культури особистості в контексті збалансованого розвитку. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженко*. Глухів, 2016. Вип. 31. С. 7–14.
  10. Соломенко Л. І. Екологія людини: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2016. 120 с.
  11. Хаєцький Г. С. Екологія людини: Курс лекцій для студентів географічних спеціальностей педагогічних університетів. Вінниця: ФОП «Корзун Д. Ю.», 2014. 306 с.
  12. Юрченко Л. І. Екологічні цінності в структурі екологічної свідомості й екологічної культури. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/77330/22-Jurchenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 16.02.2022).

REFERENCES

1. Boiko, Ya. (2021). Osoblyvosti modelei formuvannia ekolohichnoi kultury maibutnix hromadian v SShA. *Innovatsii v suchasni osviti: ukrainskyi ta svitovy kontekst*: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference. Uman: Vizavi, 50–54 [in Ukrainian].
2. Honcharuk, V. V. (2019). Formuvannia ekolohichnoi kultury maibutnix uchyteliv pryrodnychkykh spetsialnostei u protsesi profesiinoi pidhotovky. *Extended abstract of candidate's thesis*. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
3. Honcharuk, V. V., Honcharuk, V. A. (2018). Formuvannia ekolohichnoi kultury maibutnix uchyteliv: psykholohichnyi aspekt. *Nauka u konteksti suchasnykh hlobalizatsiinykh protsesiv*: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference. Dnipro: NBK, 57–63 [in Ukrainian].
4. Horova, M. P. Problema vykhovannia ekolohichnoi hromadianskosti studentiv. URL: https://www.mnau.edu.ua/files/faculty/kultura_ta_vuh/kaf_inozem_mov/Zbirnuk3_2016.pdf#page=6. [in Ukrainian].
5. Ekolohiia liudyny. URL: <https://www.hneu.edu.ua/tehnologichna-dystsyplina-ekologiya-lyudyny/> [in Ukrainian].
6. Ivanova, V. M., Tambovtsev, H. V. (2019). Formuvannia ekolohichnoi kultury maibutnix uchyteliv heohrafii v protsesi vyvchennia dystsyplin fizyko-heohrafichnoho tsyклу. *Aktualnye nauchnye yssledovaniya v sovremennom myre, issue 6(11(55))*, 91–96 [in Ukrainian].
7. Kirdan, O. P. (2021). The theory and practice of professional training of future economists in the system of continuing education. *Doctor's thesis*. Uman [in Ukrainian].
8. Sovhira, S. V. Kharakterystyka komponentiv ekolohichnoi kultury maibutnix fakhivtsiv. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/10362> [in Ukrainian].
9. Sovhira, S. V. (2016). Peredumovy ta formuvannia ekolohichnoi kultury osobystosti v konteksti zbalansovanoho rozvytku. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenko*, 31, 7–14 [in Ukrainian].
10. Solomenko, L. I. (2016). Ekolohiia liudyny. K.: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
11. Khaietskyi, H. S. (2014). Ekolohiia liudyny: Kurs lektsii dlia studentiv heohrafichnykh spetsialnostei pedahohichnykh universytetiv. Vinnytsia: FOP Korzun D. Yu. [in Ukrainian].
12. Yurchenko, L. I. Ekolohichni tsinnosti v strukturi ekolohichnoi svidomosti y ekolohichnoi kultury. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/77330/22-Jurchenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].